

УДК 630.907.11: 528.94

Ковальчук І. П.

Національний університет біоресурсів і природокористування
України,

Павловська Т. С.

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Савчук Д. В.

Державне управління охорони навколишнього природного середовища
у Волинській області

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД БАСЕЙНУ РІЧКИ СТОХІД: СУЧАСНИЙ СТАН, ЙОГО КАРТОГРАФІЧНА МОДЕЛЬ, ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті відображено результати дослідження природно-заповідного фонду басейну р. Стохід: його структуру, просторове розміщення природоохоронних територій та їх транспортну доступність для рекреантів. Природні умови регіону та об'єкти природно-заповідного фонду розглядалися через призму їх рекреаційної привабливості.

Ключові слова: екзотичність території, природно-заповідний фонд, рекреаційні ресурси, транспортна доступність об'єктів природно-заповідного фонду, унікальність території, щільність об'єктів природно-заповідного фонду.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема взаємодії людини й природи в наші дні набула нового змісту, оскільки її наслідки безпосередньо впливають як на природний стан навколишнього середовища, так і на різні сторони матеріального й духовного життя сучасного суспільства. Територія Волинського Полісся, басейну р. Стохід зокрема, довгий час була об'єктом гідротехнічного будівництва з упровадженням інженерних проектів без достатнього екологічного обґрунтування, а згодом – територією, що частково зазнала впливу радіоактивного забруднення. Усе це призвело до порушення екологічної рівноваги, викликало деградацію природних систем. Важливим кроком для відвернення кризової екологічної ситуації та відновлення оптимального стану довкілля є створення природно-заповідних територій. Адже основним призначенням природно-заповідного фонду (ПЗФ) є сприяння збереженню унікальних і типових природних ландшафтів, рослинного і тваринного генофонду, а також відтворення і примноження відновлюваних природних ресурсів. При цьому природно-заповідні об'єкти та території можуть використовуватися для стаціонарних наукових досліджень еталонних природних комплексів, для лікування, оздоровлення, відпочинку, а також для розвитку пізнавального

© І. П. Ковальчук, Т. С. Павловська, Д. В. Савчук

та екологічного видів туристсько-рекреаційної діяльності та екологічної освіти.

Мета і завдання статті. Метою нашої роботи є вивчення структури ПЗФ басейну р. Стохід, а також природних рекреаційних умов і ресурсів досліджуваної території.

Головними завданнями на шляху до реалізації поставленої мети були: 1) опрацювання наукової літератури з метою визначення теоретико-методологічних та методичних засад вивчення рекреаційних ресурсів природоохоронних територій; 2) виділення та характеристика об'єктів ПЗФ басейну р. Стохід; 3) вивчення фізико-географічних умов досліджуваної території; 4) аналіз таких параметрів об'єктів ПЗФ, як унікальність, екзотичність, щільність, співвідношення їх сумарної площі до площі водозбору; контрастність ландшафтів; 5) оцінка транспортної доступності об'єктів ПЗФ басейну; 6) виокремлення сприятливих і лімітуючих умов та чинників рекреаційного освоєння природно-заповідних територій басейну р. Стохід.

Стан вивчення проблеми. Проблемі заповідності в Україні присвячене широке коло наукових праць, серед яких наукові розвідки Т. Андрієнко, В. Брусак, В. Гетьмана, Ю.Зінька, Ю. Шеляг-Сосонка, С. Стойка, М. Гродзинського, В.Пашенка, С. Поповича, Л. Царика, А. Шлапака та ін. [2; 4; 11; 13; 14; 18; 19].

Результати вивчення географічних та екологічних аспектів функціонування природно-заповідних територій Волинської області відображено у публікаціях Т. Андрієнко, В. Бенедюк, О. Грицай, А. Грицюка, О. Димшиць, Н. Жерш, І. Залеського, К. Зубчук, Ф. Зузука, Н. Карпенко, З. Карпюк, Г. Коваль, І. Ковальчука, Л. Колошко, Р. Козлюка, В. Коніщука, С. Кравчук, В. Кудрик, С. Кукурудзи, В. Матейчика, В. Мельник, О. Міщенко, В. Нагалюка, В. Найди, В. Павлова, Т. Павловської, О. Пашук, О. Прядко, Н. Тарасюк, Ф. Тарасюка, В. Трохимука, В. Тутейка, Л. Федік, О. Харів, М. Хими́на, Л. Черчик, О. Шумука, П. Яшенка та інших вчених [3; 7 – 10; 16 – 17].

Методи досліджень. Для вирішення поставлених завдань використано літературні та Інтернет-джерела, фондові дані Волинського центру з гідрології та метеорології, топографічну цифрову карту Волинської області масштабу 1:200000, розроблену науково-виробничим центром «Геодезкартінформатика» Українського аерогеодезичного підприємства, матеріали Державного управління охорони природного навколишнього середовища у Волинській області.

Визначення деяких кількісних показників (заболоченість, лісистість, протяжність залізниць та автошляхів), створення картосхеми просторового поширення об'єктів природно-заповідного фонду здійснювалося з використанням комп'ютерних програм *MapInfo Professional 5,0* та *Excel*

2003. Крім картографічного моделювання, у роботі використано такі методи, як порівняльно-географічний, математичний, статистичний, графічний.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Стохід – права притока Прип'яті, типова поліська річка з дуже повільною течією, заболоченою заплавою і нечітко вираженими корінними берегами. Від витоків, що поблизу с. Семеринське Локачинського району, до с. Угли Стохід тече в широкій заболоченій долині з пологими берегами. Біля с. Угриничі русло ріки розгалужується на багато рукавів, проток, стариць – „сто ходів», від чого річка й отримала свою назву. Густина річкової мережі – 0,27 км/км кв. [5].

Фізико-географічні особливості басейну Стоходу зумовлені геологічною будовою, де основну роль відіграють крейдові відклади, поширенням водно-льодовикових і льодовикових форм рельєфу, наявністю карстових та еолових утворень. Значні площі водозбору зайняті алювіальними рівнинами, долинними ландшафтами з широкими заплавами. Ландшафтною особливістю території є значна лісистість (40,16 % території водозбору) і заболоченість (6,1 %). Перший ландшафтний рівень водозбору займають заплавні лучно-болотні місцевості. Тут переважають урочища луків з різнотравно-злаковим покривом на дерново-глесвих та болотних ґрунтах. Найбільш заболочені низинні заплави, які піднімаються над рівнем води річок від 0,5 м до 2,0 м і характеризуються значним поширенням складної мережі річкових рукавів, меандр, стариць і невеликих озер. На другому ландшафтному рівні виділяють місцевості надзаплавних терас і древніх річкових долин, які представлені піщаними терасовими рівнинами з дерново-підзолистими ґрунтами під вологими борами та суборами. Часто трапляються піщані гряди, вали, дюни, перевіювані піски. Третій ландшафтний рівень у межах водозбору представлений переважно задровими рівнинами з зеленомоховими і чорничниковими сосняками з домішкою дрібнолистяних порід на дерново-слабо- і середньопідзолистих ґрунтах, частково розорані. Окремими ареалами трапляються природно-територіальні комплекси межирічних знижень, які зайняті осоковими луками і трав'яно-сфагновими болотами на торф'яно-болотних ґрунтах і торфовищах, частково осушені [1; 5].

У межах басейну р. Стохід нараховується 41 об'єкт природно-заповідного фонду, з яких 7 належить до загальнодержавних. 3-поміж усіх об'єктів ПЗФ на території водозбору розташовані: 1 – національний природний парк, 1 – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва, 1 – заповідне урочище, 2 – лісових заказники, 2 – зоологічні пам'ятки природи, 5 – ландшафтних заказників, 4 – загальнозоологічні заказники, 5 – орнітологічних заказників, 4 – ботанічні пам'ятки природи, 7 – ботанічних заказників, 9 – гідрологічних заказників (рис. 1).

Частка площі природно-заповідних територій від площі водозбору

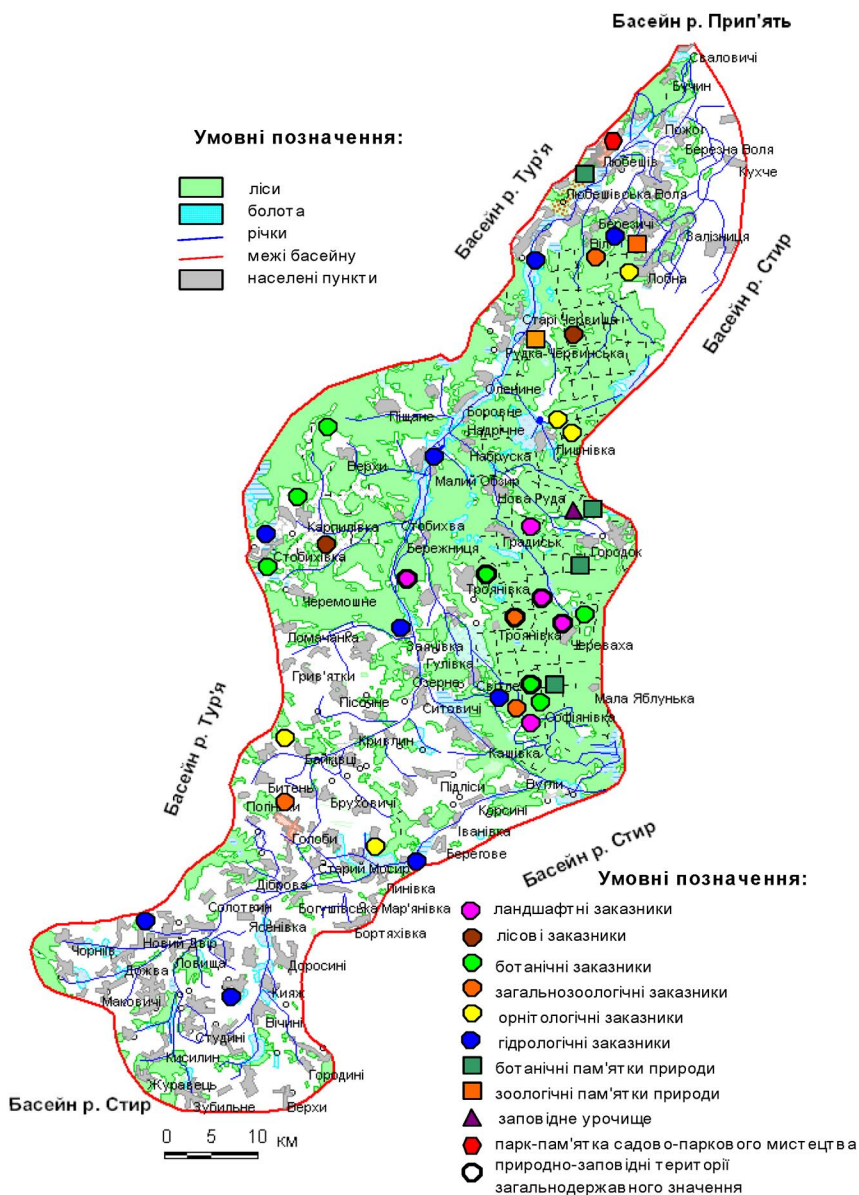


Рис. 1. Просторове поширення об'єктів природно-заповідного фонду басейну р. Стохід*

Умовні позначення до рис. 1

№ на картосхемі	Природно-заповідний об'єкт	№ на картосхемі	Природно-заповідний об'єкт
1	Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Любешівський»	21	Ландшафтний заказник «Стохід» (загальнодержавного значення)
2	Ботанічна пам'ятка природи «Сосна Веймутова»	22	Ботанічний заказник «Урочище сунічник» (загальнодержавного значення)
3	Гідрологічний заказник «Березичівський»	23	Ботанічна пам'ятка природи «Городоцький ялинник»
4	Зоологічна пам'ятка природи «Листяний ліс»	24	Ландшафтний заказник «Кручене озеро» (загальнодержавного значення)
5	Загальнозоологічний заказник «Гоболівський»	25	Загальнозоологічний заказник «Рись» (загальнодержавного значення)
6	Гідрологічний заказник «Седлищенський»	26	Ландшафтний заказник «Джерела» (загальнодержавного значення)
7	Орнітологічний заказник «Новочервищанський»	27	Ботанічний заказник «Череваський»
8	Зоологічна пам'ятка природи «Поселення бобрів»	28	Гідрологічний заказник «Озеро Поворське»

9	Лісовий заказник «Новочервищанський»	29	Ботанічний заказник «Софіянівський» (загальнодержавного значення)
10	Ботанічний заказник «Верхівський»	30	Ботанічна пам'ятка природи «Сосновий субір»
11	Гідрологічний заказник «Великообзирський»	31	Гідрологічний заказник «Світлий»
12	Орнітологічний заказник «Урочище Сузанка»	32	Загальнозоологічний заказник «Софіянівський резерват»
13	Орнітологічний заказник «Вовча будка»	33	Ботанічний заказник «Софіянівський» (місцевого значення)
14	Ботанічний заказник «Карасинський»	34	Ландшафтний заказник «Кагівський»
15	Гідрологічний заказник «Озеро Стобихівське»	35	Орнітологічний заказник «Радощин»
16	Лісовий заказник «Карпилівський»	36	Загальнозоологічний заказник «Урочище Стахор»
17	Ботанічний заказник «Грузьке болото»	37	Орнітологічний заказник «Кулики»
18	Ландшафтний заказник «Градиський»	38	Гідрологічний заказник «Падалівський»
19	Заповідне урочище «Озеро Глибочке»	39	Гідрологічний заказник «Озеро Олександр»
20	Ботанічна пам'ятка природи «Дуб звичайний – 1»	40	Гідрологічний заказник «Урочище озеро»

* Примітка: на картосхемі позначено усі об'єкти природно-заповідного фонду басейну р. Стохід, крім національного природного парку „Прип'ять – Стохід“, більша частина території якого розташована за межами досліджуваного водозбору, х тощо.

становить 3,8 %.

Щільність об'єктів ПЗФ у басейні р. Стохід становить 1,3 об'єкти/100 км². Цей показник вищий від середнього по Україні (1,08), але нижчий, ніж середній по області (1,9).

Контрастність пейзажу виражається поєднанням різних природних сфер: води і суші, рівнин і височин, лісу і степу тощо. Басейн р. Стохід має рівнинну поверхню (показники вертикального розчленування в ландшафтному заказнику «Урочище Джерела»; поліським дивом природи є Кручене озеро, в якому практично не водиться риба, хоча можна зустріти вужів, черепах, жаб, а взимку 1995 року тут вперше на Волині спостерігали дятла трипалого тощо.

Вагоме значення для рекреаційного освоєння територій має стан транспортної мережі. Територію водозбору перетинають автомагістралі, що мають міжнародне й республіканське значення (Київ – Ковель – Варшава, Брест – Ковель – Луцьк – Дубно – Тернопіль – Чернівці), із заходу на схід пролягає залізниця. Таке розміщення головних транспортних артерій є сприятливим чинником для розвитку рекреаційно-туристської галузі господарства в регіоні. Однак, показник транспортної доступності [15] у межах басейну становить 0,19 км/км², що засвідчує низький рівень розвитку транспортної інфраструктури.

Сприятливим чинником для розвитку рекреації й туризму в басейні р. Стохід є наявність лісових масивів (40,16 % території водозбору) та значна кількість гідрологічних об'єктів (річка Стохід з притоками, озера Червище, Лісне, Гривинське, Веприк, Біле, Святе, Засвинське, Хідча, Віно, Болотне, Кручене, Сліпе, Повурське та інші). Відпочинок «на природі» сприяє зміцненню здоров'я, забезпечує відновлення психоемоційних та фізичних сил людини.

До чинників, які певною мірою обмежують розвиток рекреаційного освоєння природно-заповідних територій водозбору, можна віднести кліматичні умови і заболоченість території. Так, за даними О. Бейдика, Волинь, а отже і басейн р. Стохід, характеризується як територія надмірного зволоження та відносно низьких температур (2 бали із 5 можливих) [15]. Заболоченість території (у басейні цей показник становить 6,1 %) відчутно лімітує рекреацію. Однак, з іншого боку болота є об'єктами любительських промислів і пізнавальної рекреації, оскільки мають багатий рослинний і тваринний світ, не спотворений діяльністю людини.

Основними проблемами екоситуації природоохоронних територій басейну є наслідки здійснення меліоративно-осушувальних заходів безпосередньо на водозборі та на суміжних територіях, а також їх забруднення радіонуклідами унаслідок аварії на ЧАЕС.

Висновки. Природно-заповідні об'єкти та території басейну р. Стохід виконують функції скарбниці унікальних і типових ландшафтів, генофонду

рослинного і тваринного світу Волинського Полісся, є базами досліджень еталонних природних комплексів, своєрідними «живими лабораторіями» і мають необхідні кількісні та якісні параметри для залучення в туристсько-рекреаційну сферу. Тому раціональне використання об'єктів природно-заповідного фонду допоможе не тільки зберегти і відновити біорізноманіття регіону, а й сприятиме належному рекреаційному освоєнню території із відповідними здобутками в науково-пізнавальному, естетичному та економічному аспектах.

Рецензент – доктор географічних наук, професор В. В. Стецюк

Література:

1. Атлас Волинської області / [відп. ред. Ф. В. Зузук]. – М. : Комітет геодезії і картографії СРСР, 1991. – 42 с.
2. Гетьман В. І. Принципи рекреаційної діяльності на територіях регіональних ландшафтних парків України і заходи з їх реалізації / В. І. Гетьман // Екол. вісник. – 2003. – № 11 – 12. – С. 4 – 7.
3. Грицюк А. Проблеми та перспективи створення Національного парку „Цуманська Пуша» / А. Грицюк // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – № 11 (Ч II). – С. 42 – 47.
4. Гродзинський Д. М. Проблеми збереження та відновлення біорізноманіття в Україні / Д. М. Гродзинський, Ю. Р. Шеляг-Сосонко та ін. – К.: Академперіодика, 2001.
5. Єврорегіон Буг: Волинська область / За ред. Б. П. Клімчука, П. В. Луцишина, В.Й.Лажніка. – Луцьк: Ред.-вид. Волин. ун-ту, 1997. – 448 с.
6. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» // Екологічне законодавство України : у 2 кн. / відп. ред. В. І. Андрейцев. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – Кн. 1. – 704 с. ; Кн. 2. – 576 с.
7. Зузук Ф. В. Долина р. Прип'яті як складова частина структури Української екологічної мережі на території Волинської області / Ф. В. Зузук, Л. К. Колошко, З. К. Карпюк, О. Л. Димшиць // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. – № 17. – С. 18 – 31.
8. Козлюк Р. В. Стан та перспективи розвитку природно-заповідних територій Волині / Р. В. Козлюк // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – № 2. – С. 240 – 244.
9. Коніщук В. В. Оцінка різноманітності екосистем Черемського природного заповідника на основі картографічного моделювання : Автореф. дис. канд. біол. наук : 03.00.16 – екологія / В. В. Коніщук / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 20 с.

10. Матейчик В. І. Міжнародна номінація Шацького національного природного парку / В. І. Матейчик, В. С. найда // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – № 11 (Ч I). – С. 34 – 38.

11. Попович С. Значення природно-заповідного фонду у формуванні національної екомережі України / С. Попович // Національна мережа України : Пріоритети формування : Зб. статей та виступів на Національній конференції 22 січня 2001 р. – Київ, 2001. – С. 37 – 43.

12. Природно-заповідний фонд Волинської області / [упоряд. М. Химин]. – Луцьк : Ініціал, 2003. – 48 с.

13. Природоохоронний пріоритет ландшафтно-екологічної оптимізації території Поділля [Царик Л.] // Наукові записки Терноп. нац. пед. ун-ту. Серія: географія. – Т.: Вид-во ТНПУ. – № 1 (вип. 25). – 2008с. – 252 с.

14. Социально-экологическая значимость природно-заповедных территорий Украины / [Т. Л. Андриенко, П. Г. Плюта, Е. И. Прядко, Г. Н. Каркуциев]; отв. ред. Сытник К. М. – Киев: Наукова думка, 1991. – 160 с.

15. Стафійчук В. І. Рекреалогія : [навч. посіб.] / В. І. Стафійчук. – 2-е вид. – К.: Альтерпрес, 2008. – 264 с.

16. Федік Л. Розвиток природно-заповідних територій у Луцькому районі Волинської області / Л. Федік // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : матеріали наук.-практ. конф., м. Луцьк, 22 – 24 верес. 2005 р. / [відп. ред. Ф. В. Зузук]. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. – 288 с.

17. Черчик Л. Теоретико-методологічні підходи до визначення рекреаційних навантажень на території та об'єкти природно-заповідного фонду / Л. Черчик, О. Міщенко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – № 8. – С. 3 – 7.

18. Шеляг-Сосонко Ю. Наукові засади встановлення принципів і критерії територіальної структури екомережі та екосистемних параметрів її складових / Ю. Шеляг-Сосонко // Національна мережа України : Пріоритети формування : Зб. статей та виступів на Національній конференції 22 січня 2001 р. – Київ, 2001. – С. 17 – 21.

19. Шлапак А. В. Методика і норми рекреаційного навантаження на луки, болота та ґрунти і ліси прибережних акваторій природно-заповідного фонду / А. В. Шлапак. – Умань : Дендропарк «Софіївка», 2003. – 12 с.

И. П. Ковальчук, Т. С. Павловская, Д. В. Савчук

ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНИЙ ФОНД БАССЕЙНА Р. СТОХОД: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ЕГО КАРТОГРАФИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ, ПУТИ ОПТИМИЗАЦИИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

В статье отражены результаты исследования природно-заповедного

фонда бассейна р. Стоход: его структуру, пространственное размещение природоохранных территорий и их транспортную доступность для рекреантов. Природные условия региона и объекты природно-заповедного фонда рассматривались сквозь призму их рекреационной привлекательности.

Ключевые слова: экзотичность территории, природно-заповедный фонд (ПЗФ), рекреационные ресурсы, транспортная доступность объектов ПЗФ, уникальность территории, плотность объектов ПЗФ.

I. Kovalchuk, T. Pavlovskaya, D. Savchuk

NATURE PRESERVE FUND OF STOHD BASIN: THE MODERN CONSISTENCE, ITS CARTOGRAPHIC MODEL, WAYS TO FUNCTIONAL OPTIMIZATION

The results of the research nature preserve fund of Stohid basin, its structure, spacious distribution of protected areas, and their transport accessibility for tourists are shown in the article. Natural conditions of the region and natural reserved fund facilities are reviewed in the light of their recreational appeal.

Key words: area exotic background, nature preserve fund, recreation resources, transport accessibility objects of natural preserve fund, uniqueness of the territory, objects of natural preserve fund density.

Надійшла до редакції 6 жовтня 2011 р.